

TÜRÜK

*Uluslararası Dil, Edebiyat
ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*

2018, Yıl:6, Sayı:12

Geliş Tarihi:12.02.2018

Kabul Tarihi: 14.04.2018

Sayfa:171-178

ISSN: 2147-8872

AZMÎ-ZÂDE HÂLETÎ DÎVÂNÎ'NDA DEHR

Arzu Yıldırım*

Özet

Bu çalışmada, 17. yüzyıl şairlerinden Azmî-zâde Hâletî'nin Dîvânı'nda *dehr* kelimesinin nasıl bir çerçevede kullanıldığı üzerinde durulmaktadır. Taranan metinlerden, dehrin farklı kullanımlarına dair örnek beyitler seçilmiş ve tahlil edilmiştir. Öncelikle dehr kavramının tasavvuf düşüncesinde önemli bir yere sahip olduğunu söylemek gerekir. Dehri mutlak zaman anlamında kullanan sufiler, bu kelime ile Tanrı'nın zamanını kastederler. Onlara göre dehr zamansızlık olarak tanımlanırken, Tanrı da e'd-Dehr ismiyle anılmaktadır. Azmî-zâde Hâletî'nin şiirleri incelendiğinde, dehrin tasavvuf düşüncesindeki karşılığına doğrudan rastlanmadığı görülür. Bazı beyitlerde kelimenin mutlak zaman anlamına işaret edildiği söylenebilir. Dehr, hem zaman hem de mekân bildiren bir kelimedir. Şair bu kelimeyi sıklıkla her iki mânâyâ da gelebilecek şekilde aynı beyitte tevriyeli olarak kullanmıştır. Söz konusu kelimenin, şair tarafından çoğunlukla olumsuzluk ifade etmek üzere kullanıldığı görülmüştür. Mesela şair için dehrden şikâyet etmek onun aldatıcılığı, yıpratıcılığı ve geçiciliği üzerinden, aslında zamandan şikâyet etmek şeklinde yorumlanabilir. Dünya anlamında kullanıldığında ise dehrin gam, ızdırap ve dert çekme yeri olarak tasvir edildiği söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Dîvân şiiri, Azmî-zâde Hâletî Dîvânı, dehr, zaman

* Arş. Gör., Sakarya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Elemanı, orcid.org/0000-0003-3571-6482, ayildirim@sakarya.edu.tr

DEHR IN DIVAN OF AZMI-ZADE HALETİ**Abstract**

In this paper, it is emphasized how Azmi-zade Haleti, who was a poet in 17th century, used the word *dehr* in his Divan. From the texts, sample verses for different uses of *dehr* were selected and analyzed. First of all, it should be said that the concept of *dehr* has an important place in Sufi thought. Sufis used this word in the sense of absolute time and they meant the time of God with this word. For them *dehr* was defined as timelessness, while God was also called e'd-Dehr. When the poems of Azmi-zade Haleti are examined, it is seen that the *dehr* word is not directly related to Sufi thought. In some verses, it can be said that the word is meant to mean absolute time. *Dehr* is a word that means both time and space. The poet often has used this word has the same meanings in the same verses by double entendre (tevriye). It is seen that this word was used mostly to express negativity by the poet. For example, to complain from *dehr* can be interpreted as saying that it is actually complaining from the time, throughout its deceptiveness, weariness, and transience. When it was used as the meaning of the world, can be say it is used as the place of suffering, sorrow and sadness.

Key words: Divan poetry, Divan of Azmi-zade Haleti, *dehr*, time

Giriş

Dehr, mutlak zaman anlamının yanında (Altıntaş, 1994: 9), zaman, devir ve dünya mânâlarına da gelir (Devellioğlu, 1999: 172; Pala, 2013: 110; Şemseddin Sâmî, 2004: 636; Redhouse, 1999: 279; Steingass, 1975: 584). Kelimenin sözlüklerde karşılaşılan anlamlarının, hem zamana hem de mekâna atıf yaptığı görülmektedir. Dîvân şiiri metinlerine bakıldığında, benzer şekilde değerlendirilebilecek başka ifadelerin varlığını görmek mümkündür. Örneğin rûzgâr kelimesine verilen anlamlardan biri zaman, diğeri dünyadır (Devellioğlu, 1999: 902). Aynı durum, bazı kelimelerin sonlarına eklenerek, kelimenin işaret ettiği anlama göre zaman veya yer bildiren fonksiyona sahip “gâh” eki için de geçerlidir.¹ Varlığın iki boyutu olan zaman ve mekânın bir aradalığını anlatan bu kelimelerin, bir kâğıdın iki yüzü gibi birbirinden bağımsız olamayacağını düşünmek, söz konusu kelimelerin nasıl bir semantik yapıda insan tasavvurunda yer edindiğini göstermekte ve ayrıca zaman ve mekân bildiren kelimelerin bazı durumlarda birbirlerinin yerine kullanılabileceğinin de bir göstergesi olabilmektedir.

Her nesne için bir zaman ve mekân boyutunun olması, fenomenler dünyası için varlığı algılanır kılan unsurlardır. Varlık, ancak belli bir zaman içerisinde ve belli bir mekânda var olabilmektedir. Buna göre varlığı zamandan ve mekândan bağımsız düşünemeyen bilinç, kullandığı kelimeler ile kendi varlık anlayışını bir yönüyle yansıtmaktadır. Tasavvuf düşüncesinde *dehr* kelimesinin bu diyalektik durumu, zamanın da mekân gibi Tanrı'nın

¹ “-gâh, geh: 1. zaman bildiren edat. Seher-gâh: seher vakti. 2. Yer bildiren edat. Secde-gâh: secde yeri” (Devellioğlu, 1999: 274)

tecellîgâhı olmasında görülebilir. Tanrı'nın fiilleri zamanda da tecellî etmektedir. Bu bağlamda dehrin hem zaman hem de dünya anlamlarını birlikte içeren bir kelime olması, tevriyeli kullanımlar için uygun olduğunu göstermektedir.

Dehr, tasavvuf düşüncesinde mutlak zaman anlamıyla yer almaktadır. Mutasavvıflar dehrin, Allah katında bulunan ân-ı dâim olduğunu söylerken ezel ve ebedin onda birleştiğini kastederler. Zaman ise dehrin açılımı ile meydana gelir. (Kalın, 2005: 203). Dehrin mutlak zamanı karşılaması sebebiyle Tanrı, e'd-Dehr ismiyle anılır. Bu durumda Tanrı zaman üstü iken kendisinin de bir tür zamanının olduğu, bu zamanın da Dehr ismiyle anlatıldığı kaynaklarda geçmektedir (Demirli, 2009: 319). Konevi, e'd-Dehr isminin anlamını bilen kişinin zamanın hakikatini de bildiğini söyler. "O zamanın dürülmesini, yayılmasını, gizliliğini ve açıklığını, his ve hayal, ruh ve misal, makam ve hâl olarak müşahede eder." (Demirli, 2009: 27)

Dehr ile alakalı bir husus da, onun şikâyet sebebi olmasıdır. Zamandan şikâyet, hemen her dönemde ve birçok kültürde rastlanan bir durum olmuştur. Eskiden Arap toplumunda âlemin sonsuz olduğuna inanan, âhîret inancı taşımayan ve dehrî her şeyin sebebi sayanlar dehrî² diye adlandırılırdı. Dehrîler bütün sıkıntılarına sebep olarak dehrî, yani zamanı gördükleri için yazdıkları şiirlerde sürekli zamandan şikâyet etmişlerdir. Hz. Peygamber'in "Dehre sövmeyiniz, çünkü dehr Allah'tır" sözünü, câhiliye Araplarının bu şikâyetleri sebebiyle söylediği belirtilir. Söz konusu gelenek, tabiatın varlık verdiğine, dehrin ise yok ettiğine inanmaktadır. (Altıntaş, 1994: 107).

Zamanı gam sebebi saymak Dîvân şairi için de geçerli olan bir durumdur. Sebep olarak sadece câhiliye dönemi geleneklerinin devam etmesi şeklinde bir değerlendirmede bulunmak yetersiz bir yorum olacaktır. Şairler, her ne kadar dine aykırı gibi görünen sembolleri şiirlerinde kullansalar da, şiir içerisinde bu semboller tasavvufî bir içerikle yeniden anlamlandırılmıştır. Örneğin şair şaraba, velev ki gerçek şaraptan bahsediyor dahi olsa, meşru bir mahiyet kazandırmak adına, onun mecazî anlamını da kastedecek şekilde şiirinde yer verebilmektedir. Bu bağlamda zamandan şikâyet konusu da benzer bir zeminde değerlendirilebilir. Zamandan şikâyetin sakıncası, dinî açıdan âyet ve hadisle belirlenmişken; müslüman kimliğini gizlemeyen, hatta tasavvufî pencereden âlemi seyrederek şiirlerini kaleme alan Dîvân şairinin göz ardı edeceği bir durum olmayacaktır.

Dîvân edebiyatının varlık anlayışı dikkate alındığında şairlerin zamandan, felekten ve dehrden şikâyet etmelerinin sebebinin, bir yönüyle zamanı ve mekânı aşmak istemelerinden kaynaklandığı söylenebilir. Şairin varlığı kavrayış esasına göre, duyularla hissedilen âlem gerçek olmadığı için hakikat ile arasında perde olmaktadır. Zira fanî olan fenomenlerin ötesindeki bakî olan hakikat, zaman ve mekânla çevrelenmemiş olandır. Dolayısıyla zamandan şikâyet, âşık olan Dîvân şairi için ancak zamanın insan üzerindeki sınırlayıcılığına dair olabilir.

² Kur'ân-ı Kerîm'de El-Câsiye Sûresi, 24. Âyet dehrîlerden bahsetmektedir. Dehr âyette, "Dediler ki: Hayat ancak bu dünyada yaşadığımızdır. Ölüyoruz ve yaşarız bizi ancak zaman (dehr) helak eder." (Özek vd., 1992: 500) şeklinde geçmektedir.

Yukarıda verilen bilgiler ışığında, Azmî-zâde Hâletî Dîvânî'nda dehr kelimesinin hangi anlamlarda ve nasıl bir çerçevede kullanıldığını, seçilen örnek beyitler üzerinden vermek uygun olacaktır.

Örnek Beyitler

Kadr ü kıymet bulsa her bir kıt'amuz ey Hâletî
Vechi var zîrâ ki feyz-i 'âlem-i lâhûtdur

Hatt-şinâs-ı dehr ü sarrâf-ı zamâne didi kim
Her biri bu kıt'alardan kıt'a-i yâkûtdur

(Kt.1, s.100)

Ey Hâletî, (eğer) her bir kıt'amızın değeri bilinse, sebebi vardır, zira (şiiir) manevi âlemin bereketiyle (yazılmıştır). Dehrin yazı ustası ile zamane sarrâfı dedi ki: "bu kıt'alardan her biri yakut parçasıdır."

Şiirlerini çok kıymetli bulan şair, bu kıymetlerini ilahî âlemin feyzi olmaları sebebiyle aldıklarını söyler. Bunu ancak zamanın saraffi ve dehrin güzel ve etkili yazıdan, hatta şiiirden anlayanı bilebilir. Şiiirde tasvir edilen bu kişi ârifdir.

Ârif zamanı ve mekânı aşan, zaman üzerinde tasarruf sahibi olan kişidir ve zamanın ötesinin bereketini, gördüğü her şeyde fark eder. O âlemi manevî bir gözle seyrettiği için şairin şiiirine de bu gözle bakar. Metinde geçen dehr, hem zaman hem de dünya anlamıyla birlikte tevriyeli bir şekilde kullanılmıştır.

Özge zindân-ı belâdur tengnâ-yı dehr-i dîn
Sag çıkmaz mübtelâ olan belâ-keşler ana

(G.1/4, s.120)

Bu alçak dünyanın darlığı, bir başka belâ zindanıdır. Ona müptela olmuş sıkıntı çeken kişiler, oradan sağ çıkmaz.

İnsanın fanî yanı bu dünyayı arzular, ruhu ise sonsuz âleme meyleder. Eğer kişi dünyanın geçici arzularının peşinden koşarsa manevi nimetlerden nasibini alamamış olur. Bu hâliyle dünya, dert ve ıztırap çekilen yer olmasından dolayı âdeta bir belâ zindanıdır. Dünyanın alçak olmasının sebebi ise onun aldatıcılığındandır. Çünkü o insana geçici hevesler ve sûreten güzel fakat mânâda çirkin zevkler sunmaktadır. "Sağ çıkmaz" ifadesiyle ise derdini kendisi için derman kılamayan kişinin ruhen ölümü kastedilmektedir.

Ayrıca beyitte geçen "tengnâ" ifadesiyle beyiti daha derin bir yapıda değerlendirmek mümkündür. Bu ifade, hem dünya hem de zaman anlamıyla dehrin, insanın metafiziksel mânâda özgürlüğüne kavuşmasına engel oluşturduğunu belirtmek için kullanılmıştır denilebilir. Dünya, zaman ve mekânın dar ve sınırlayıcı özelliğiyle insanın kendi hakikatini gerçekleştirmesinin önündeki en büyük engeldir. İnsanın özü darlığı değil genişliği arzular.

Buna göre beyitte geçen dehr kelimesinin, dünya anlamı vurgusu kuvvetli olmakla birlikte zaman anlamını da îmâ eder.

Vasf itmesün müferrihini feylesof-ı dehr

Zîrâ ki gâyet eskidi eczâ-yı rûzgâr

(G.136/4, s.152)

Zamanın hakîmi (bize), (insanı ferahlatan, iç açan) ilacını anlatmasın. Çünkü zamanın ilaçları çok eskidiği (için hükmü geçti).

Zamanın filozofu olan kişi, çağının ruhunu anlayan bütün ilimlere vakıf bir bilge olarak tasavvur edilebilir. Onun sunduğu bilgiler insanı ferahlatan, onun içini açan bir ilaç görevi görmektedir. Fakat devir öyle değişmiştir ki, o ilacın yapıldığı maddeler eskimiş, hiçbir hükmü kalmamıştır.

Beyitte geçen dehr kelimesinin zaman vurgusu ön plandadır. “Rûzgâr” kelimesiyle de anlam kuvvetlenmektedir. Asıl anlatılmak istenen ise zamanın kötüye gittiğidir. Bu bağlamda bir dönem eleştirisinin yapıldığını söylemek mümkündür.

İtmez zebûn dil ehlini ey Hâletî meger

Evvâ‘-ı bî-mülâhaza-i dehr-i bî-medâr

(G.138/6, s.153)

Ey Hâletî, temelsiz dehrin tartışılmaz halleri, meğer gönül ehlini âciz bırakmazmış.

Feleklerin hareketiyle oluşan zamanın insanlar üzerindeki olumsuz etkilerinden şikâyet eden kişi, kendisini âciz bıraktığı için zamanla sürekli kavga hâindedir. Bu ancak kemâl sahibi olmayan, ham kişilerin hâli olabilir. Bu hâli yaşayanlar için âcizliğin asıl sebebi zamanın acımasız davranmasıdır. Fakat hakikatte insanı sınırlayan, bu bağlamda ona her fırsatta zayıflığını gösteren dünyaya ait zaman, gönül ehli olan âşığın bu âlemde varlık dairesini tamamlaması için aşması gereken sınırlardan biridir. Zira o zayıflığın ve âcizliğin asıl güç olduğunun idrâkindedir. Beyite göre bu idrâk seviyesindeki âşık, zamanın sınırlayıcı ve bağlayıcı özelliğini aşarak manevî âlem ile arasındaki perdeyi kaldırmıştır. Dehrin zaman anlamında kullanıldığı beyitte şairin dehrî şikâyet sebebi olarak görmediğini söylemek mümkündür.

Reng ü bûy-ı nev-‘arûs-ı dehre meftûn olmazuz

Rûy u mûy-ı yâra ammâ mâ’ilüz bî-ihitiyâr

(G.149/5, s.156)

Dehr (denen) yeni gelinin rengine ve kokusuna tutkun değiliz. (Gerçekte biz, hakiki) sevgilinin saçının (kokusuna) ve yüzünün (güzelliğine) istemsizce meylederiz.

Dünyanın geçici zevkleri, yeni gelinin güzelliğine ve gençliğine benzetilmiştir. Şair, güzel bir kadın gibi görünen dünyanın, hakikatte yaşlı ve çirkin bir kocakarı olduğunun

bilincindedir. Beyitte dünyanın hilekâr özelliği vurgulanmıştır. Buna göre dünyaya ait bütün renk ve kokular aldatıcıdır. Şair beyitte, hakiki sevginin saçının kokusunu ve yüzünün kırmızılığını ifade ederken, sembolik bir dil kullanarak renksizliği ve kokusuzluğu anlatmaktadır. Görünenlerin ötesindeki hakikati görmeyi arzu eden âşık için aslolan renksizlik ve kokusuzluk âlemdir. Bu, hiçbir hareketin ve zamanın yaşanmadığı subûtiyet makamıdır. Bu doğrultuda, beyitte dehr ifadesi, dünya anlamına vurgu yapılarak kullanılmıştır denilebilir.

Hep humâr-ı bâde-i bezm-i ezeldür bilmiş ol

Mihnet-i dehr ile şimdi hâsıl olan derd-i ser

(G.245/3, s.179)

Şimdi dehrin eziyet (etmesinden dolayı) oluşan baş ağrısı, hep Ezel meclisinde (içtiğimiz) şarabın verdiği mahmurluktur bilmiş ol.

Beyitteki “mihnet-i dehr” ifadesiyle dünyada çekilen sıkıntılar anlatılır. Kelimenin zaman anlamı dikkate alındığında, tabî zamanın yanı sıra içinde bulunduğumuz zamanın yaşandığı şehâdet âleminin kastedildiği söylenebilir. Buna göre, dünyada insana gam ve keder veren dertlerin, zamanın ve mekânın olmadığı vâhidiyet mertebesi olan Ezel âlemindeki ilk buluşmadan dolayı olduğu anlatılmaktadır. Şair beyitte, âşıklığının Ezel âlemindeki ilk hitapla başladığını söylemektedir. Âşığın bu âlemde yaşadığı sarhoşluk sonrası şehâdet âlemine nüzûl etmesiyle başlayan dert ve sıkıntıları, tıpkı şaraptan sonraki baş ağrısı gibidir.

Hâletî-veş bülbülân-ı dehri hâmûş eyledün

Sad hezârân âferîn ey murg-ı gül-zâr-ı Sühan

(G.632/5, s.266)

Ey söz gül bahçesinin kuşu, tıpkı Hâletî gibi dehrin bülbüllerini susturdun. Sana yüz bin aferin olsun.

Bülbülün güzel ötüşüyle gül bahçesinin bütün kuşlarını susturması gibi, şair de zamanın bütün şairlerini söz söylemedeki ustalığıyla susturmuştur. Burada şair fahriyede bulunmakta, şiirini överken kendi devrinde bulunan diğer şairleri küçük görmektedir. Beyitte geçen dehr kelimesinin ağırlıklı olarak zaman, devir anlamında kullanıldığını söylemek mümkündür.

Hemîşe sunduğu ebnâ'-i dehre sâgar-ı gamdur

Şikest itmiş gibi câm-ı safâyı sâki-i devrân

(G.673/4, s.275)

(Sanki) devrin sâkisi safâ kadehini kırmış gibi, dehrin çocuğuna (insanlara) daima gam kadehini sunar.

Şair “ebnâ-yı dehr” ifadesi ile zamane insanlarını kastetmiş olmakla birlikte, tasavvuf düşüncesindeki ibnû'l-vaktin karşılığı olan mutasavvıf için de kullanmıştır denilebilir. Buna göre ebnâ-yı dehr zaman karşısında münfail bir hâl üzeredir. Henüz tabî zamanı yaşamakta ve onun sınırlarını aşmamaktadır. Bu hâliyle zamanın ona sunduğu kadeh bir gam kadehi

olabilir. Bu noktada “sâkî-i devrân”, zaman üzerinde fâil olan mürşid olmaktadır. Kişi onun rehberliğinde zorlu tecrübeler yaşarken, tıpkı fânî dünyanın zevkini temsil eden safâ kadehi kırılmış gibi olur. Dehr kelimesi, beyitin anlam bütünlüğü içerisinde zaman anlamıyla geçmektedir.

Sonuç

Azmî-zâde Hâletî Dîvânı’nda, yukarıda verilen örnek beyitler ile birlikte taranan diğer beyitlerde, dehr kelimesinin kullanım alanına dair şu sonuçlara varılmıştır: Dîvânda dehr kelimesinin hem zamana hem de mekâna atıf yapan anlamlarına göndermede bulunan tevriyeli ifadeler görülmüştür. Metinlerde kelimenin anlamının daha ziyade aldaticı, yıpratıcı ve sınırlayıcı özelliklerini vurgulayan beyitler dikkat çekmektedir. Beyitlerde sıklıkla geçen “mürûr” ifadesi dehrin zaman anlamına işaret ederek onun geçiciliğini; “tengnâ” ifadesi de sınırlayıcılığını vurgulayan nitelemeler olmuştur. Dehr için kullanılan “bî-emân”, “pîrezen”, “dûn” gibi ifadeler ise dehrin gam yeri olması, yaşlılığı gibi sebeplerle şikâyet nedeni sayılmaktadır. Ayrıca dehrin “devvâr” olması, onun dairevî hareketlerle oluşan zaman anlamını vurgulayan ifadeler arasında yer alır.

Bir memduh için yazılan metinlerden alınan örneklerde dehr, methedilen kişinin zamana ve mekâna nur, süs gibi güzel özellikler verdiğini anlatmak için kullanılmıştır. Bunların dışında “gülşen”, “kargâh”, “serây”, “bâğ”, “bezm”, “humhâne”, “harâbât” gibi kelimelerle teşbih yoluyla doğrudan mekâna işaret eden kullanımlar da mevcuttur.

KISALTMALAR

G.	Gazel
Kt.	Kıt’a
s.	Sayfa
vd.	Ve devamı

KAYNAKÇA

- ALTINTAŞ Hayrani, “Dehriyye”, **Türkiye Diyanet vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt:9, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1994, s.107-109.
- DEMİRLİ Ekrem, **İslam Metafiziğinde Tanrı ve İnsan**, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2009.
- DEVELLİOĞLU Ferit, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Aydın Kitabevi, Ankara, 1999.
- KALIN Faiz, **Felsefe ve Bilim Işığında Kur’an’da Zaman Kavramı**, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2005.

KAYA Bayram Ali, **Azmî-zâde Hâletî Divânı Cilt 2**, Harvard Üniversitesi Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü Yayınları, Cambridge, 2003.

ÖZEK Ali vd., **Kur'ân-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1993.

PALA İskender, **Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü**, Kapı Yayınları, İstanbul, 2013.

REDHOUSE Sir James, **Türkçe/Osmanlıca-İngilizce Sözlük**, Sev Matbaacılık ve Yayıncılık, İstanbul, 1999.

STEINGASS F., **Persian-English Dictionary**, Librairie Du Liban, Beirut, 1975.

ŞEMSEDDİN SÂMÎ, **Kâmûs-ı Türkî**, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2004.